

Րաֆֆի

Սամվել

3 - Ե

Ե

ՄԱՅՐԸ

«Հոաքէլ լայր զորդիս իւր, եւ ոչ կամէր մխիթարել՝ զի, ոչ էին»:

Մատթէոս:

Փոթորկային գիշերին հաջորդեց խաղաղ, լուսապայծառ առավոտ: Բնությունը սքանչանում էր, փառավորվում էր յուր վաղորդյան հրճվանքով: Թռչունները ուրախաձայն երգերով ողջունում էին տվնջյան լուսատուի հանդիսավոր ելքը: Ամենուրեք շնչում էր անսպառ հաճություն, ամենուրեք տիրում էր անթառամ զվարթություն: Միայն պարսից բանակը պատած էր տխրության մթին մռայլով:

Երեկվա աղետավոր անցքը արդեն հայտնի էր բոլորին: Ամեն մի զինվոր գիտեր, թե ինչ էր պատահել «Իշխանաց կղզում»: Դեռ լույսը նոր էր բացվում, երբ բերեցին Սամվելի հոր՝ Վահան Մամիկոնյանի՝ մարմինը և հանգուցին յուր փառավոր, շիկակարմիր վրանում:

Մերուժանի երկնագույն վրանը այս առավոտ ավելի շքեղ տեսք էր ստացել արևի առաջին ճառագայթներից, որ մի առանձին քնքշությամբ շողշողում էին նրա ոսկեզօծ սյուների վրա: Բայց, այսուամենայնիվ, այս մեծափառ վրանը չէր

Յատուկ Պոէմ

պատկերացնում այն սովորական փայլն ու վայելչությունը, որ հանդիսանում էր ամեն առավոտ, արևի ծագումից հետո: Գալիս էին, ներկայանում էին բանակի բոլոր ավագներն ու աստիճանավորները, ողջունում էին իրանց հզոր հրամանատարի առավոտը, և յուրաքանչյուրը զեկուցում էր տալիս բանակի դրության մասին: Հետո վայելում էին նրա հյուրասիրության ճոխ նախաճաշիկը:

Այս առավոտ ոչ ոք չէր երևում: Վրանի վարագույրները կիսով չափ միայն բարձրացրած էին, և սպասավորները ոտքի մատների վրա էին պտտում նրա շուրջը, որ ձայն չլսվի: Երբեմն ուշիկ քայլերով մոտենում էին զանազան սպաներ և սենեկապետներից հազիվ լսելի ձայնով հարցնում էին իշխանի առողջությունը և դարձյալ լռությամբ հեռանում էին:

Հիվանդ էր իշխանը, պառկած էր իշխանը: Նրա մետաքսյա անկողինը շրջապատել էին մի քանի բժիշկներ միայն, որ մի առանձին հոգածությամբ սպեղանի էին դնում և դարմանում էին նրա ազդրի վերքը:

Դուք ինձ միայն այն ասացեք, հարցրեց հիվանդը վճռական ձայնով, ոսկորը խո վնասված չէ՞:

Թո՛ղ հեռու լինեն քեզանից չար Արհմինի չար պատահարները, վսեմաշուք տեր, պատասխանեցին բժիշկները միաձայն, ոսկորը այնքան անարատ է մնացել, որպես մեր աչքերի լույսը: Եթե մի որևէ խաթար լիներ, մենք չէինք թաքցնի:

Ապա ինչի՞ց է այս անտանելի ցավը... այս սրտամաշ թուլությունը...:

Վերքը բավական խորն է, վսեմաշուք տեր: Իսկ թուլությունը նրանից է, որ սաստիկ շատ արյուն է կորել: «Իշխանաց կղզուց» մինչև այստեղ փոքր ճանապարհ չէ, այդքան տարածության վրա՝ բաց վերքից արյունը միշտ հոսել է:

Իսկ այդ ջե՛րմը, որ այրում է ինձ... Ես շատ անգամ վիրավորված եմ եղել, բայց այդքան սաստիկ ջերմ երբեք չեմ զգացել: Չիցե՞ թե նետը թունավորված լիներ:

Թո՛ղ պայծառ Արամազդը փարատություն շնորհե, վսեմաշուք տեր, դարձյալ պատասխանեցին բժիշկները միաձայն: Եթե քո վերքի մեջ մի հյուլեի չափ թույնի նշան լինի, թո՛ղ մեր ամբողջ մարմինը վարակվի թույնով: Այդպիսի բան չկա:

Ջերմը մրսելուց է առաջ եկել: Արաքսի սառն ալիքները, որ պատառելով անցար դու, և գիշերվա սաստիկ քամին՝ մրսեցրել են քեզ, որովհետև թրջված ես եղել: Բայց այս բոլորը ամենակարողի օգնությամբ կանցնի, և շուտով կանցնի, վսեմաշուք տեր:

Հիվանդի մոտ դրած էր զովացուցիչ օշարակ, որ անդադար խմում էր նա՝ սրտի տապն ու կրակը հանգցնելու համար: Բժիշկների հուսադրությունները թեև բոլորովին չհանգստացրին նրան, այնուամենայնիվ, երեսը շուռ տվեց դեպի բարձի մյուս կողմը և լուռ կացավ: Նա վախենում էր թունավորվելուց, եթե ոչ, վերքը այնքան սովորական էր նրան, որ չէր կարող երկյուղ ձգել նրա վրա: Մի գիշերվա մեջ զարմանալի կերպով փոխվել էր նա: Գեղեցիկ դեմքը գունաթափվել էր, թառամել էր, և այրական ճակատը պատած էր խիստ տխուր դալկությամբ, կարծես, թե ամիսներով հիվանդ լիներ:

Սենեկապետներից մեկը հայտնեց, թե բանակի ավագներից մի քանիսը խնդրում են ներկայանալ:

Թող գան, հրամայեց նա:

Բժիշկները մի կողմ քաշվեցան, երբ ներս մտան՝ Հայր-Մարդպետը, Կարեն զորապետը և մի քանի այլ աստիճանավորներ: Առաջին երկուսը նստեցին հիվանդի անկողնի աջ և ահյակ կողմերում, իսկ մյուսները՝ մի փոքր հեռու: Մինչև նրանք կհարցնեին հիվանդի առողջությունը, նա ընդհատեց, ինքը հարցնելով.

Վերադարձա՞ն մարդիկը:

Վերադարձան, պատասխանեց Հայր-Մարդպետը տխրությամբ: Մամիկոնյան իշխանին չեն գտել, և նրա մասին դեռ ոչինչ տեղեկություն չկա: Իսկ մյուսների մարմիններն արդեն բերել, հասցրել են բանակը:

Երբ բանակում իմացան «Իշխանաց կղզում» պատահած աղետալի անցքը, հենց գիշերով մի քանի խումբ ճեպընթաց ձիավորներ ուղարկեցին օգնության: Բայց նրանք հասան այն ժամանակ, երբ ամեն ինչ վերջացած էր: Լուսաբացին խուզարկեցին ամբողջ կղզին, գտան սպանվածների դիակները և մի քանի

կիսամեռ վիրավորյալներ միայն: Սամվելի հոր մարմինը գտան հենց յուր ընկած տեղում և մյուսների հետ բերեցին բանակը: Բայց Հայր-Մարդպետը թաքցրեց հիվանդից, որ նրան ավելի ցավ չպատճառե:

Դա ինձ շատ զարմացնում է, ասաց հիվանդը: Եթե որդին, հրապուրելով հորը, նրան մի կողմ տարավ և յուր դավաճան ձեռքը բարձրացրեց հոր վրա (որի մասին ամենևին տարակույս չունեմ), գոնե պետք է գտնվեր նրա մարմինը:

Գործողությունը կատարվել է Արաքսի ափերի մոտ, նկատեց բժիշկներից մեկը, ինչո՞ւ չմտածել, որ հայրասպանը կարող էր հոր մարմինը ձգել Արաքսի ալիքների մեջ և անհետացնել:

Այդ աստիճան անգթություն չէր անի Սամվելը, ասաց հիվանդը: Նա ընդունակ էր սպանելու, բայց ոչ հոր մարմինը անպատվելու:

Ես էլ նույն կարծիքին եմ, ասաց Հայր-Մարդպետը: Երևում է, որ այդ հանդարտ, քաղցրաբարո և մելամաղձոտ երիտասարդը՝ թե՛ հոր խստությունը և թե՛ նրա մեծահոգությունն ունի: Պարսիկ պատանիներից և ոչ մեկը վնասված չէ: Տղաների հետ չէ կամեցել գործ ունենալ: Ինձ պատմում էին իրանք՝ պատանիները, ասելով, թե երբ Սամվելի մարդիկը գազանի նման տարածվել էին կղզու զանազան կողմերը և ամեն հանդիպողին խողխողում էին, իսկ մեզ պատահելիս՝ թույլ էին տալիս փախչել:

Տարակուսականը այն է, որ ձին նույնպես չէ գտնվել, նկատեց Կարեն զորապետը:

Այստեղ տարակուսելու ոչինչ չկա պատասխանեց Հայր-Մարդպետը: Գուցե Սամվելի մարդիկներից մեկը՝ ընդհանուր խառնակության միջոցում՝ նստել ու փախել է:

Շատ հավանական է, ասաց Կարեն զորապետը, ինձ հետ ևս միևնույնը պատահեց: Երբեք և ո՛չ մի պատերազմում ես իմ ձին կորցրած չեմ, բայց այդ կղզում կորցրի ձիս: Կարո՞ղ եք երևակայել, թե ինչպես: Ինձ պատահում է Սամվելի դայակը, այն նենգավոր ծերունին, որին Արբակ էին կոչում:

Անսպասելի հանդգնությամբ հարձակվում է իմ վրա և նիզակի մի հարվածով ցած է գլորում իմ ձիուն: Ես մնացի ոտքի վրա: Ինձ մնում էր, նույնպես ցած գլորել թշվառականին և օգուտ քաղել նրա ձիուց: Բայց նա այն աստիճան կատաղությամբ մենամարտում էր ինձ հետ, որ մյուս աշխարհը գնալուց հետո միայն՝ յուր ձին ինձ թողեց:

Նա սկսեց մանրամասնաբար նկարագրել յուր մենամարտությունը, որի մեջ, բացի անամոթ ստախոսությունից, ինքնագովությունը ավելի մեծ տեղ էր բռնում: Թե ի՛նչ խաբեությամբ կարողացավ ստանալ նա ծերունի Արբակի ձին, այդ մենք գիտենք: Բայց նրա ձիով պարսից բանակը վերադառնալը շատ հասկանալի է, որ բավական փաստավոր ապացույց էր՝ հաստատելու յուր չկատարած քաջագործությունը:

Հիվանդը չէր լսում: Նրա տենդային ջերմությամբ բորբոքված գլուխը նույն րոպեում զբաղված էր Մամիկոնյան իշխանի անհայտանալով, որ նրա մեջ զանազան տարակուսանքներ էր հարուցանում: Հայր-Մարդպետը, թաքցնելով իշխանի սպանվելը և նրա մարմինը արդեն վաղ առավոտյան բանակը բերվիլը, թեև դրանով կամեցավ հիվանդին նոր ցավեր չպատճառել, բայց, այնուամենայնիվ, նրան ավելի ծանր մտատանջությունների մեջ ձգեց: Չիցե՞ թե որդին կարողացավ հրապուրել, խելքից հանել նրան, և երկուսը միասին փախուստ տվին: Ի՞նչ հետևանքներ կարող էր ունենալ, եթե ճշմարիտ լիներ այդ: Միթե այդ աստիճան անհավատարիմ կգտնվե՞ր Մամիկոնյան իշխանը, որ այնքան ամուր, անքակտելի ուխտով կապված էր յուր հետ: Կդավաճանե՞ր յուր բարեկամին և գործակցին...

Այս մտածությունների մեջ էր նա, երբ դարձյալ սկսեց խոսել պարսից Կարեն զորապետը, բացատրելով այն միտքը, թե մեծ սխալ գործեցին իրանք, որ բանակից դուրս եկան և որսորդության գնացին, քանի որ մոգերից նախազգուշություն ունեին, թե պետք չէ շարժվել տեղից: Այժմ կատարվեցավ նրանց գուշակությունը, գնացին «Իշխանաց կղզին» և թակարդի մեջ ընկան:

Սխալը միայն դրանում չէ, տե՛ր զորապետ, ավելացրեց Հայր-Մարդպետը: Բայց խաբվել մի քանի տղաներից, ահա՝ այդ է գործի ծիծաղելի կողմը:

Հիվանդը վրդովվեցավ:

Տղաները օտարներ չէին, Հայր-Մարդպետ, տղաները մեր արյունից էին, ասաց նա զայրացած ձայնով: Դու ինքդ մեծ ուրախությամբ նրանց հետ որսակից կլինեիր, եթե քեզ հրավիրեին: Բայց չկամեցանք քո ներկայությամբ ծանրաբեռնել այլոց զվարճությունը:

Պատասխանը բավական խիստ էր: Եթե մի ուրիշ ժամանակ լիներ, գուցե գոռոզ ներքինին չէր լռի: Բայց այս անգամ նա խնայեց հիվանդին, որը երեսը իսկույն շուռ տվեց, այլևս չէր նայում նրա վրա:

Մինչ Մերուժանի երկնագույն վրանում այս տեսակ սրտաբեկ խոսակցության մեջ էին, ուր ամեն ոք, մոլորվելով տխուր տարակուսանքների մեջ, չգիտեր՝ արդյոք պե՞տք էր կշտամբել ընկերին, թե մխիթարել նրան, ուր ամենքը գտնվում էին մի տեսակ անորոշ, անհասկանալի վիճտության մեջ, ա՛յո այդ միջոցին, բանակից հեռու, քաղաքի կողմի բարձրավանդակներից մեկի վրա, երկար ձողի գլխին ծածանվում էր մի ինչ-որ գույնզգույն բան, որ դրոշակի նմանություն ուներ: Բանակից դեռ ոչ ոք չէր նկատել այդ հանկարծակի երևույթը, թեև վաղորդյան մռայլը արդեն չքացել էր, արևը բավական բարձրացել էր և շրջակայքը ծփում էր սքանչելի լուսավորության մեջ: Արևի վառ ճառագայթների առջև՝ ավելի աչքի էր զարկում նա: Իսկ առավոտյան մեղմ հովից փողփողում էր, փռփռում էր և, մի չար ոգու նման, գույնզգույն թևքերը բաց արած, կարծես ձգտում էր սավառնել, ձգտում էր յուր բարձրությունից իջնել բանակի վրա և յո՛ւր բոլոր զարհուրանքով ճնշել, ոչնչացնել նրան: Հիվանդը առաջինը եղավ, որ նկատեց այդ տարօրինակ երևույթը, և երկար նրա անհանգիստ աչքերը հառած էին դեպի այն կողմը: Դրոշակի եզերքը դրած էին սև շրջանակի մեջ, իսկ մեջտեղի նշանը նա իսկույն ճանաչեց և ամբողջ մարմնով ցնցվեցավ: Կայծակի հարվածքը չէր կարող այնքան ազդել նրան, որպես այդ գունավոր կտավի կտորը, որ սարսափելի կերպով շանթեց նրա անվեհեր սիրտը: «Անգութ պառավը տակավին չէ դադարել ինձ հալածելուց...» մտածեց նա, և նրա գունաթափ դեմքի վրա երևաց նույն դառն ծիծաղը, որ սովորաբար հայտնվում էր տագնապի րոպեներում: Նրա համար արդեն ամեն ինչ պարզ էր: Նրա բոլոր տարակուսանքները փարատվեցան, մանավանդ երբ սենեկապետներից մեկը ներս մտավ, հայտնեց, թե

պատգամավորություն է եկել, խնդրում են ներկայանալ:

Թող գան, ասաց հիվանդը:

Հայր-Մարդպետը այլևս չկարողացավ համբերել, երբ տեսավ հիվանդի անխոհեմությունը, որ առանց հարցնելու, թե ի՛նչ պատգամավորություն է, և առանց կանխապես տեղեկանալու, թե ի՛նչ նպատակով են եկել, թույլ է տալիս յուր մոտ մտնել:

Դու միշտ այդպես անզգույշ ես եղել, Մերուժան, ասաց նա խրատական եղանակով: Քո մեծամտությունը ո՛չ սակավ անգամ քեզ վտանգի մեջ է ձգել: Ինչպե՞ս կարելի է ընդունել մի պատգամավորություն, առանց նախապես իմանալու, թե ո՛վքեր են կամ ի՛նչ գործի համար են եկած: Միթե չէ՞ կարող պատահել, որ նրանցից մեկը յուր դաշույնի հարվածով քեզ մի նոր վերք կպատճառե, բայց մահացու վերք, և յուր դիակը՝ փախչելու միջոցին՝ կթողնե քո վրանի դռանը: Միթե սակա՞վ են պատահել այսպիսի դեպքեր:

Շա՛տ են պատահել, ասաց հիվանդը հանդարտ կերպով: Բայց ես արդեն գիտեմ, թե ի՛նչ պատգամավորություն է:

Որտեղի՞ց գիտես:

Ահա՛ այն տեղից: Նայեցեք դեպի այն բարձրավանդակը: Նա ձեռքը մեկնեց դեպի ծածանվող դրոշակը:

Ամենքի աչքերը դարձան դեպի այն կողմը:

Դրոշա՛կ է, ասացին միաձայն:

Գիտե՞ք, ի՛նչ դրոշակ է:

Պարզ չէ երևում, բավական հեռու է:

Սրատեսության մեջ ոչ ոք ինձ հետ կարողացել է մրցել: Ես բոլորովին պարզ տեսնում եմ: Նույնպիսի մի դրոշակ, արծվաթև վեշապի նշանով, այժմ

ծածանվում է իմ վրանի գլխին: Դա Արծրունիների տոհմային դրոշակն է: Ինձանից հետո, բացի իմ մորից, ոչ ոք իրավունք չունի պարզել այդ դրոշակը: Հանկարծ նա հայտնվում է մեր հանդեպ՝ ահա՛ այն բարձրավանդակի վրա: Անշուշտ նրա մոտ՝ յուր զորքերի բազմությամբ՝ կանգնած է իմ մայրը: Եվ պատգամավորները, անտարակույս, նրա կողմից են գալիս: Ես պետք է ընդունեմ նրանց:

Ամենքի վրա տիրեց խորին ապշություն, խորին շփոթության հետ:

Հիվանդը սաստիկ բարկությունից, կարծես, նոր ուժ ստացավ: Մի նոր, անսպասելի ցավ վանեց նրա վերքի անտանելի ցավը, ինչպես մի թույն հալածում է մի այլ թույնին: Նա գլուխը բարձրացրեց բարձից, նստեց անկողնու մեջ: Սպասավորներից մեկը ձգեց նրա ուսերի վրա մետաքսյա թեթև վերարկուն: Հետո դարձավ դեպի յուր շրջապատողները այս խոսքերով.

Տեսնո՞ւմ եք, հարգելի տյա՛րք, մի օր բացակա գտնվեցա բանակից, մի գիշեր գլուխս բարձի վրա դրի, և դուք չկարողացաք նկատել, թե ի՛նչ է կատարվում ձեր բանակի շուրջը: Մենք պաշարված ենք թշնամիներով: Իմ ամենամեծ թշնամին իմ մայրն է:

Ներկա եղողները ամոթից գլուխները ցած խոնարհեցրին, խոսք չէին գտնում պատասխանելու: Նա դարձավ դեպի սենեկապետը, կրկնելով.

Ասա՛, թող գան պատգամավորները:

Վրանի մուտքի առջև հայտնվեցան երեք պատկառելի ծերունիներ, հաղթանդամ, թավամազ մորուքներով, և ոտից գլուխ զինված: Նրանք խորին կերպով գլուխ տվին, մնացին ոտքի վրա: Մերուժանը ճանաչեց երեքին ևս: Նրանք Արծրունյաց տան հին զորապետներից էին:

Տեսնելով նրանց, սրտմտությունը սկսեց խեղդել մեծամիտ, անձնասեր իշխանին, որ յուր մոր պատգամավորները գտնում էին նրան վիրավոր և անկողնի մեջ դրած: Բայց, միևնույն ժամանակ, նրա կոշտացած, օտարացած սիրտը զգաց մի ներքին բաբախում, երբ երևան եղան ծանոթ դեմքեր, ծանոթ մարդիկ, որ

հարուցին նրա մեջ վաղեմի մոռացված հիշողություններ...

Ներս համեցեք, ասաց նրանց սիրալի ձայնով: Նստեցե՛ք:

Ներս մտան, չոքեցին վրանի մուտքի կողմում, հիվանդի անկողնի ստորև:

Հիվանդը ձեռքը տարավ դեպի յուր մոտ դրած սառն օշարակը, լցրեց արծաթյա թասի մեջ, մոտեցրեց դողդոջուն շրթունքներին, և ցամաքած կոկորդը զովացնելուց հետո, դարձավ դեպի եկվորները այս խոսքերով.

Բարով եք եկել: Հույս ունեմ, որ ձեր գալուստը բարի նպատակի համար կլինի:

Ե՛վ բարի, և՛ անբարի, ո՛վ քաջդ Մերուժան, խոսեց պատգամավորներից մեկը: Դու, անտարակույս, ճանաչում ես մեզ: Սկսյալ քո մանկությունից՝ ծառայել ենք այն հոյակապ տանը, որի զավակը լինելու պարծանքն ես վայելում դու: Մեր յուրաքանչյուրի մարմնի վրա հարյուրավոր վերքի նշաններ կան, որ ստացել ենք բազմաթիվ կռիվներում, որ մեր կյանքի ընթացքում մղել ենք այդ տան փառքն ու պատիվը միշտ անարատ պահպանելու համար: Վերջին ժամանակներում մեջ մտավ չար ոգին, խառնեց մեր սիրելի աշխարհի գործերը: Մեր դաշտերը ողողվեցան արյունով, մեր քաղաքները ծածկվեցան մոխրով: Ներքին կռիվը, ներքին պատերազմը, ընդհանրականից դարձավ մասնավոր-ընտանեկան: Որդին ապստամբվեցավ հոր դեմ, հայրը սկսեց խողխողել յուր զավակներին: Մայրը մերժեց որդուն յուր գութն ու սերը, իսկ որդին այլևս պատիվ չդրեց մոր երախտիքներին: Լացն ու կոծը, արտասուքն ու անլռելի հառաչանքը եղավ վիճակը այն թշվառ գերդաստանների, ուր թագավորում էր մշտական սեր և երջանկություն...

Հիվանդը դարձյալ ձեռքը տարավ դեպի սառն օշարակը, զովացրեց բորբոքվող կոկորդը: Ծերունի զինվորը շարունակեց.

Այսպիսի մի երկպառակություն ընկավ և՛ Արծրունյաց խաղաղ գերդաստանի մեջ, ո՛վ քաջդ Մերուժան: Դու, իհարկե, չես մոռացել այն աղետալի ընդունելությունը, որ ցույց տվին քեզ այդ քաղաքացիները, երբ մտար Հադամակերտ և մոտեցար քո նախահարց տան պատկառելի շեմքերին: Քո

մայրը քո հոր դռները փակեց քո առջև: Քո կինը երեսը շուռ տվեց քեզանից: Քո զավակները ասացին քեզ՝ դու մեր հայրը չես: Եվ դու կորագլուխ ետ դարձար ա՛յն հինավուրց տան շեմքից, որի տերն էիր և իշխանը: Քո ընտանիքը նայեց քո ետևից, և արտասվեց... Նա նայեց քո ետևից, որպես սգավոր բարեկամներն ու տոհմայինները նայում են գերեզմանը դրվող դագաղի ետևից... Ածվում է հողը և մթին ղուբը հավիտյան ծածկում է հանգուցյալին յուր սիրելիների աչքերից... Քեզ նույնպես մեռած և թաղված համարեց քո ընտանիքը, ո՛վ քաջդ Մերուժան: Մեռա՛ծ բարոյապես, մեռա՛ծ հոգեպես... Եվ այդ էր այն սգավորության պատճառը, որով ծածկված էր ամբողջ Հադամակերտը: Դռները պատած էին սև պաստառներով, պատերից քարշ էին ընկած սև դրոշակներ: Դու մեռած էիր և քո քաղաքացիների համար: Դու ուրացել էիր ա՛յն սուրբ կրոնը, որ պաշտում էին քո հայրերը: Դու թշնամացել էիր ա՛յն եկեղեցու հետ, որի փրկարար ավազանից ծնունդ էիր առել: Դու դավաճանել էիր ա՛յն հայրենիքին, որի հաստատության համար քո հայրերը արյուն էին թափել: Այո՛, դու կորա՛ծ էիր քո ընտանիքի և քո քաղաքացիների համար: Բայց քեզ չծածկեց նրանց աչքերից ո՛չ հողը և ո՛չ գերեզմանի: մթությունը, այլ այն ամոթը, այն նախատինքը, և այն անջնջելի արատը, որով ծածկված էիր դու, և որով ծածկեցիր Արծրունիների պայծառ անունը...

Նա ձեռքը տարավ դեպի կնճիռներով պատած ճակատը, շփեց թավամազ հոնքերը, որ, կարծես թե, խանգարում էին նրա բոցավառ աչքերի կրակը, և ապա շարունակեց.

Քո ընտանիքի արդար վրդովմունքին, քո քաղաքացիների իրավացի բարկությանը՝ դու պատասխանեցիր վրեժխնդրության կատաղի անգթություններով, ո՛վ քաջդ Մերուժան: Փոխանակ զղջալու, փոխանակ դարձի գալու, փոխանակ բարությամբ կրկին գրավելու նրանց սերն ու հարգանքը, դու սկսեցիր բռնություն գործ դնել: Անխնա կերպով այրեցիր Վան քաղաքը, որ քեզ և քո հայրերին էր պատկանում: Եվ անողորմ ձեռքով դեպի գերություն վարեցիր քո սեփական հպատակներին: Ի՞նչ էր նրանց հանցանքը, ինչո՞վ էին մեղավոր քո քաղաքացիները: Նրանո՞վ, որ չհնազանդվեցան քեզ, նրանո՞վ, որ չկամեցան ուրացող տեր և իշխան ունենալ:

Նա ձեռքը մեկնեց դեպի բարձրավանդակի գագաթին պարզած դրոշակը, ասելով.

Նայի՛ր, ո՛վ քաջդ Մերուժան, ահա՛ այնտեղ ծածանվում է քո նախահարց դրոշակը: Նրա մոտ կան գնած է քո մայրը՝ ամբողջ Վասպուրականի տիկինը: Նա դնում է քո առջև երկու բան՝ յուր մայրական սերը և յուր հավատարիմ հպատակների զենքը: Որը կամենում ես, ընտրի՛ր: Նա, հանուն քրիստոնեության, հանուն ծնողական գթության, պատրաստ է ներել քեզ. պատրաստ է մոռանալ բոլոր աղետալի անցքերը, եթե դու կցրվես պարսից բանակը, կվերադարձնես հայոց գերիներին և հաշտությամբ վերջ կտաս ներքին պատերազմին: Եթե այս բոլորը կատարես դու, այն ժամանակ նա յուր մայրական ձեռքը կմեկնե քեզ համբուրելու, դու դարձյալ կլինես Վասպուրականի տերն ու իշխանը, և քո ժողովուրդը ամենայն հնազանդությամբ կխոնարհվի քեզ: Իսկ եթե ոչ, թո՛ղ կռիվը, թո՛ղ դարձյալ արյունը վճռե աստուծո կամքը:

Բոլոր ներկա գտնվողները բարկությունից իրանց ատամները կրճտացնում էին և զարմանում էին Մերուժանի համբերության վրա: Հայր-Մարդպետը մի առանձին արհամարհանքով հարցրեց.

Շա՞տ զորք է բերել յուր հետ Վասպուրականի տիկինը:

Պատգամավորը խեթ կերպով նայեց նրա երեսին, պատասխանելով.

Նա բերել է յուր հետ Վասպուրականի ամենալավ տղամարդերին, ո՛վ Հայր-Մարդպետ: Նրա հետ են և՛ արագոտն մոկացիք, նրա հետ են և՛ երկայնաղեղ սասունցիք, նրա հետ են և՛ սարսափելի ոշտունցիք: Նրա հետ է և՛ մեր պաշտելի սուրբ խաչի զուրությունը:

Հայր-Մարդպետը խնդաց, նկատելով.

Վասպուրականի տիկինը յուր շուրջն է հավաքել յուր դրացի խառնիճաղանջներին:

Մերուժանին սաստիկ տհաճություն պատճառեց Հայր-Մարդպետի միջամտությունը և մանավանդ նրա արհամարհանքը դեպի յուր մայրը:

Մերուժանը մեծ հարգանք ուներ դեպի յուր մայրը, որպես մի թշնամի, որի հետ կարելի էր մաքառել, բայց աններելի էր ատել: Բացի դրանից, Մերուժանը՝ յուր խստասրտությամբ հանդերձ՝ գիտեր գնահատել բարձրը, վսեմը և ազնիվը: Այդ էր պատճառը, որ մի առանձին քաղցրությամբ պատասխանեց.

Գովում եմ մորս նախանձախնդրությունը, որ այսպես անձնանվիրաբար պաշտպանում է յուր աշխարհի շահերը: Գովում եմ և քո համարձակախոսությունը, ո՛վ քաջդ Գուրգեն, որ այդքան անկեղծաբար հաղորդեցիր ինձ մորս պատգամները: Հույս ունեմ, որ իմ պատասխանն ևս նույն անկեղծությամբ կհաղորդես մորս: Գնա, ասա՛, եթե նա իմ համառ մայրն է, ես էլ նրա համառ որդին եմ: Առյուծի կաթը ծծողը պետք է որ փոքր ի շատե առյուծի հատկություններ ունենա: Թո՛ղ նա չխլե ինձանից տոհմային հատկությունները: Ես չեմ կամենում պախարակել, թե ո՛րքան նրա վարմունքը ինձ հետ աններելի էր, երբ ես մուտք գործեցի Հադամակերտ, և ոչ պիտի աշխատեմ ջատագովել, թե ո՛րքան իմ բռնած ընթացքը ուղիղ է: Այդ բացատրությունների ժամանակը անցել է արդեն: Միայն այսքանը կասեմ, եթե Արծրունիները մի գովելի կողմ ունեն, դա է նրանց հաստատամտությունը: Թո՛ղ նա չաշխատե խախտել իմ կամքը, չաշխատե ինձ թուլամտության մեջ նետել: Ինչ որ սկսել եմ, պետք է անպատճառ ի կատար ածեմ: Ոչինչ չէ կարող փոխել իմ միտքը: Թո՛ղ, որպես ցանկանում է նա, կռիվը որոշե մեր մեջ, թե ո՛րն է աստուծո տնօրինությունը:

Բայց դու հիվա՛նդ ես, ո՛վ քաջդ Մերուժան:

Իսկ իմ զինվորները բավական առողջ են, ո՛վ քաջդ Գուրգին:

Պատգամավորները ոտքի ելան, ասելով.

Քեզ նույնպես ցանկանում ենք կատարյալ առողջություն:

Նրանք գլուխ տվին և հեռացան:

Չարագուշակ դրոշակը, որ այնքան սարսափ ձգեց պարսից բանակի վրա, պարզած էր այն բլրաձե բարձրավանդակներից մեկի գագաթին, ուր գտնվում էին Մերուժանի ձեռքով հրդեհված Նախճվանի ավերակները: Դժբախտ

քաղաքը դեռևս ծխում էր կրակի ու մոխրի մեջ: Իսկ դրոշակը նրա հանդեպ ծածանվում էր, որպես մի արագահաս մխիթարություն: Նա յուր բարձր դիրքից իշխում էր պարսից բանակի վրա: Իսկ ահարկու բանակը բռնել էր տափարակի ամբողջ տարածությունը, որ գտնվում էր բարձրավանդակի ստորոտում:

Դրոշակի մոտ կանգնած էր Վասպուրականի տիկինը և մեծ անհամբերությամբ սպասում էր յուր պատգամավորների պատասխանին: Նա ոտքից գլուխ հագած ուներ սգավորի սև զգեստ: Այս հագուստը կրում էր նա սկսյալ այն օրից, երբ յուր որդու, Մերուժանի ուրացության ողբալի բոթը լսեց: «Նա մեռա՛վ ինձ համար...» ասաց առաքինի տիկինը խորին հառաչանքով և այն օրից ուխտեց՝ չմերկենալ այս հագուստը, մինչև որդու կատարելիք չարագործությունները յուր բարությամբ չդարմանե:

Նրան շրջապատել էին յուր հետ եկած լեռնականների նահապետները, որոնց թվումն էին՝ Սամվելը և ծերունի Արբակը: Պատանի Արտավազդը անհանգիստ կերպով այս կողմ ու այն կողմ էր ընկած և յուր անելիքը ինքն էլ չգիտեր: Տիկնոջ մի կողմում կանգնած էր Ռշտունյաց Գարեգին նահապետը, իսկ մյուս կողմում՝ Մոկաց Վահրամ և Սասնո Ներսեհ իշխանները:

Զորքը բռնել էր զանազան դիրքեր: Վասպուրականցիք տեղավորված էին այն բարձրությունների վրա, ուր գտնվում էր իրանց տիկինը: Ռշտունցիք թաքնվել էին քաղաքի այգիների մեջ, կտրելով միակ ճանապարհը, որ տանում էր դեպի Երնջակ և Զուղայի կամուրջը: Սասունցիք փակել էին այն ճանապարհը, որ տանում էր դեպի Արտաշատ: Մոկացիք բարձրացել էին Արաքսի կողմի բլրակների վրա: Եվ այսպես, պարսից բանակը չորեքկողմից պաշարված էր թշնամիներով:

Վերադարձան պատգամավորները, հայտնեցին Վասպուրականի տիկնոջը որդու պատասխանը: Տխրության մթին ամպը անցավ պատկառելի դեմքի վրա, և նրա հեզ աչքերը լցվեցան արտասուքով:

Ես ուրիշ պատասխան չէի սպասում, ասաց տառապյալ մայրը ցավալի ձայնով: Հրա՛շք կլիներ, եթե նա դարձի գար: Բայց նա հիվա՛նդ է... նա վիրավո՛ր է...

Վերջին խոսքերի մեջ լսվեցավ մայրական սրտի դառն կսկիծը՝ յուր բոլոր հրաբորբոք վշտերով: Նա դեռ սիրում էր որդուն, նա դեռ խնայում էր որդուն: Նա պատրաստ էր ամեն ինչ տալ, միայն թե առանց կռվի, առանց արյան՝ կարողանար հաշտվել յուր խղճի և յուր զգացմունքների հետ: Նա պատրաստ էր՝ մինչև անգամ թողնել որդուն յուր կամքին, յուր մոլորությունների մեջ, եթե նրա վարմունքը ուրիշ շատ հազարավորների կորստյան պատճառ չդառնար: Բայց նա տանում էր յուր հետ մի ահագին գերություն, տանում էր անհետացնելու նրանց Պարսկաստանի խորքերում: Այդ գերիներից շատերը տիկնոջ հպատակներն էին, որոնք ծառայել էին նրան ամենայն հավատարմությամբ, որոնց սիրում էր նա յուր հարազատ զավակների նման: Ինչպե՞ս կարելի է զրկվել նրանցից: Այս դառն մտածությունների մեջ տարուբերվում էր վշտալի կինը, երբ Ռշտունյաց Գարեգին նահապետը դարձավ դեպի նա, ասելով.

Մենք չպիտի խնայենք նրան, որ չխնայեց յուր հարազատին իմ կնոջը, և նրան կախ տվեց Վանա միջնաբերդի աշտարակից:

Նա հիշեցրեց դժբախտ Համազասպուհու ցավալի վախճանը:

Մենք չպիտի խնայենք նրան, ավելացրեց Մոկաց Վահրամ իշխանը, որ այնքան քաղաքներ մոխիր դարձրեց, որ այնքան վանքեր ու եկեղեցիներ կործանեց, որ մեր սիրելի թագավորին և մեր պաշտելի թագուհուն աքսորել տվեց և Հայոց աշխարհը ծածկեց կրակով ու արյունով...

Արյունը պետք է արյունով լվանալ, ընդհատեց Սասնո Ներսեհ իշխանը:

Եվ չարությունը՝ չարությամբ, մեջ մտավ պատանի Արտավազդը:

Սամվելը լուռ լսում էր:

Նրա մոտ կանգնած էր ծերունի Արբակը, որ մի առանձին տհաճությամբ նկատեց.

Շատ էլ որ դուք կամենաք արյունը ջրով լվանալ և չարությունը՝ բարությամբ, կարծո՞ւմ եք, դրանով կխափանվի չարը:

Ավելի կհաստատվի յուր չարության մեջ, խոսեց Սամվելը: Նա հրեշավոր Նեռն է, որ հայտնվել է մեր խաղաղ աշխարհում, յուր հետ բերելով սով, սրածություն, մոլորություն և ավերմունք: Ինչ որ կարող էր կատարել, արդեն կատարել է: Ջղջում և ապաշավանք չկա նրա համար: Նա տակավին պիտի շարունակե յուր ապականությունները մեր աշխարհում: Ինչպե՞ս խնայել նրան, որ մի մազի չափ տեղիք չէ թողել, որով կարելի լիներ ներել: Ոչինչ չարիք պակաս չէ մնացել, որ չէ կատարել նա: Միթե կարելի՞ է խնայել նրան:

Ես նույնպես չպիտի խնայեմ նրան, ասաց սգավոր մայրը և յուր վշտալի աչքերը դարձրեց դեպի գայրացած իշխանները: Ես հույս ունեի, որ իմ մոլորյալ որդին պատիվ կդներ մոր արտասուքին և կդառնար չար ճանապարհից: Այդ նպատակով ուղարկեցի նրա մոտ իմ պատգամավորներին: Ես հույս ունեի, որ նա գոնե այժմ կզղջար յուր մեղքերը: Բայց, ինչպես երևում է, ամեն զգացմունք՝ դեպի յուր ծնողը, դեպի յուր ազգն ու հայրենիքը՝ մեռած է նրա սրտում: Այդ պատճառով նա մեռած է և ինձ համար: Ես կցավեմ նրա վրա, բայց երբեք չեմ ափսոսա: Նա այլևս իմ որդին չէ: Իմ որդիքը, իմ սիրելի զավակներն են այն բազմաթիվ գերիները, որ այժմ շղթայակապ դրած են մեր առջև, պարսից բանակում: Եվ որպես դժբախտ Հռաքելը մի ժամանակ սուգի մեջ էր, մխիթարություն չէր գտնում յուր որդիների կորստյան պատճառով, նույնպես և ես, իբրև մի որդեկորույս մայր, հանգստություն չպիտի ունենամ, մինչև իմ զավակներին ազատված չտեսնեմ: Այդ գերիները իմ զավաներն են, ձեր զավակներն են և մեր հայրենիքի զավակներն են: Մենք պետք է ազատենք դրանց: Մենք կազատենք ո՛չ միայն մարմիններ, այլև հոգիներ: Եթե դրանց տանելու լինեն Պարսկաստան, այնտեղ պատրաստ են այդ թշվառների համար Շապուհ արքայի դահիճները, որ կստիպեն՝ կա՛մ արեգակին երկրպագություն տալ, կա՛մ նահատակվիլ: Այն օրից, որ ճանապարհ ընկանք, մենք ուխտեցինք ազատել գերյալներին: Մենք ուխտեցինք նա՛և պատժել թշնամուն մեր երկրի սահմանների վրա: Տերը օգնեց մեզ, և մենք անվտանգ անցանք ամեն փորձանքներից, մինչև հասանք այստեղ: Թշնամին ահա՛ մեր ոտների ներքո է: Այժմ ձեր քաջությունից է կախված, ո՛վ իշխաններ, կատարելու մեր ամենի սրտագին բաղձանքը, որ տիրոջ կամքն է:

Թո՜ղ օրհնյա՛լ լինի տիրոջ կամքը, թո՜ղ փառավորվի՛ նրա անունը, ձայն տվին ոգևորված իշխանները:

Մինչև այստեղ սույն ոգևորության մեջ էին, այնտեղ, պարսից բանակի երկնագույն վրանում, Հայոց աշխարհի ընդհանուր երկպառակության ոգին Մերուժանը դեռ գտնվում էր յուր շքեղ, մետաքսյա անկողնում: Յուր մոր պատգամավորներին ճանապարհ դնելուց հետո, երկար նա տատանվում էր մի տեսակ տենդային տագնապի մեջ, որի նմանը՝ մինչև այն օր՝ երբեք չէր ծանրացել նրա ամուր սրտի և անվեհեր հոգու վրա: Յուր բոլոր խաղը պիտի կորցներ մի քանի րոպեում: Նրա հետ պիտի կորցներ և յուր ամբողջ բախտը: Ա՜յն փայլուն վաստակներից հետո, ա՜յն անհնարին հաջողություններից հետո, հանկարծ հաղթված լինել և հաղթված լինել մի պառավից, այս միտքը սարսափելի կերպով վրդովեցնում էր նրան: Նա երբեք չէր վհատվի, նա երբեք այսպիսի մտատանջությունների մեջ չէր ալեկոծվի, եթե առողջ լիներ: Բայց նա հիվանդ էր և տկար: Հանձնել յուր բախտը և յուր զորքերի բախտը յուր զորապետներին, որոնց վրա կատարյալ վստահություն չուներ, –այս միտքը նա բոլորովին վտանգավոր էր համարում: Գուցե, եթե մնացած լիներ Մամիկոնյան իշխանը, նա այդ հոգսերից ազատ կլիներ: Բայց զրկվեցավ յուր ամենալավ բարեկամից և քաջ գործակցից, որին միայն կարող էր ամենայն վստահությամբ հավատալ: Ուրեմն ի՞նչ պետք էր անել:

Հայր-Մարդպետը, Կարեն զորապետը և պարսից մյուս աստիճանավորները դեռ նստած էին նրա անկողնի մոտ և անհամբերությամբ սպասում էին նրա հրամաններին: Նա դարձավ դեպի յուր աստիճանավորները այս խոսքերով:

Այժմ ես բոլորովին հասկանում եմ Սամվելին՝ թե՛ բարեկամական պատրվակով գալուստը մեզ մոտ և թե՛ նրա անգութ վարմունքը «Իշխանաց կոզում»: Նա եկավ մեզ մոտ հետազոտելու մեր բանակի դրությունը, կշռելու մեր ուժերը, և նախքան մեր դեմ պատրաստված պատերազմի սկսելը, ոչնչացնելու մեր զորքերի առաջնորդներին, որպեսզի, նրանք, անգլուխ մնալով, ավելի հեշտ լիներ հաղթություն շահել: Ես այժմ ոչինչ տարակույս չունեմ, որ նա սպանել է յուր հորը, և ինքը այս րոպեիս գտնվում է իմ մոր մոտ:

Դու կարծում ես, որ Սամվելը քո մոր խորհրդո՞վ էր հնարել յուր դավադրությունը, հարցրեց Հայր-Մարդպետը:

Ես այդ չեմ կարծում: Իմ մայրն այնքան ազնիվ կին է, որ երբեք խաբուսիկ միջոցներով մարդիկ չէր ուղարկի մեզ դավ դնելու, և ոչ Սամվելը հանձն կառներ մի այսպիսի ստորություն: Բայց, այսուամենայնիվ, ես աներկբա եմ, որ նրա գալուստը մեզ մոտ, եթե ոչ իմ մոր խորհրդով, այլ, անտարակույս, նրա գիտությամբ է եղել: Սամվելը եկավ մեզ մոտ երկու նպատակով. նախ, աշխատել համոզելու յուր հորը և ինձ, որ մենք թողնենք մեր սկսած ձեռնարկությունը և միանանք ուխտապահ նախարարների հետ, որոնք հավատարիմ են մնացել իրանց թագավորին և հին դրությանը: Իսկ եթե չհաջողվի նրան համոզել մեզ, այնուհետև գործ դնել յուր սուրը: Այդպես էլ արավ նա: Նա եկավ մեզ մոտ՝ որպես նպատակի զոհ, և ես չեմ կարող չնախանձվիլ նրա անձնազոհության եռանդով, որ հատուկ է միայն բարձր, քաջազնական հոգիներին: Եթե ես նրա նման մի քանի մարդիկ ունենայի, շատ բախտավոր կլինեի...

Նա դարձյալ ընկղմվեցավ խորին մտածությունների մեջ: Բայց նրա վերջին խոսքերը վիրավորեցին Հայր-Մարդպետին: Վիրավորվեցան և պարսից աստիճանավո րները:

Հիվանդության ջերմը քեզ տենդային դրության մեջ է դրել, Մերուժան, ասաց Հայր-Մարդպետը յուր ամուր, խրոխտալի ձայնով: Դու քո խոսքերը չես կշռում: Միթե մի տհաս, երազամոլ երիտասարդի չափ համարմունք չունե՞նք քո աչքում: Դու հանգիստ կա՛ց քո մետաքսյա փափուկ անկողնում, և թո՛ղ այդ բժիշկները դարմանեն քո վերքը: Մենք կգնանք և քո թշնամիների հետ կվերջացնենք մեր գործը: Մի՞թե պարսից արքայից արքայի քաջ, կրթված զինվորները պիտի դողան մի քանի բուռ վայրենի լեռնականների առջև:

Գնացե՛ք, պատասխանեց հիվանդը զայրացած ձայնով: Հրամայեցե՛ք թմբուկները հնչեցնեն, և զորքը պատրաստվի կռվելու:

Հետո դարձավ դեպի յուր սենեկապետը.

Ասա՛, թող պատրաստեն իմ ձին և իմ զենքերը:

Յատուկ Դրէմ

Հայր-Մարդպետը սաստիկ ստրջացավ, որ առիթ տվեց հիվանդի վրդովմունքին: Բռնեց նրա ձեռքը, աղաչելով.

Խնայի՛ր քեզ, Մերուժան: Դու հիվանդ ես և բավական տկար: Դու բոլորովին կհյուծվես և իսպառ կենսամաշ կանես քո անձը: Այժմ հանգիստ կաց քո վրանում, և գոնե այսօր զորքի հրամանատարությունը թող մեզ: Դու կատարելապես վիրավորած կլինես քո աստիճանավորներին, եթե այդ ծառայությունից զրկես նրանց:

Պարսիկ աստիճանավորները նույնպես սկսեցին թախանձել, որ նա դուրս չգա յուր վրանից, և յուրաքանչյուրը հայտնում էր յուր գժգոհությունը, թե ինչո՛ւ նա թերահավատությամբ է վերաբերվում դեպի իրանց ծառայությունները:

Շնորհակալ եմ ձեր կարեկցության և մանավանդ ձեր հավատարմության համար, պատասխանեց հիվանդը: Բայց ես այժմ բոլորովին առողջ եմ զգում ինձ: Իմ զինվորները այնքան սովորած են ինձ, որ եթե մեռնելու լինեի, դարձյալ կպատվիրեի ձեզ, որ իմ դագաղը տանեիք իմ գունդերի առջևից: Դա անպատճառ կխրախուսեր և քաջալերություն կներշնչեր նրանց:

Եվ իրավ, պարսից բանակը արդեն սաստիկ հուզման և խորին իրարանցման մեջ էր: Ամեն մի զինվոր գիտեր, որ պաշարված է թշնամիներով: Առաջին բոթը գուժեցին զորեպանները և ձիապանները, որ բանակից հեռու գրաստներ էին արածացնում: Նրանք, հենց որ նկատեցին թշնամու մոտենալը, իսկույն հավաքեցին բոլոր անասուններին և սկսեցին փախչել դեպի բանակը: Այդ ժամանակ արևը դեռ չէր ծագել, դեռ բավական մութն էր:

Թշնամու հարձակման բոթը անցել էր և գերիների քարավանի մեջ: Բայց նրանց համար բոթ չէր, այլ փրկության ավետիք էր: Այդ խղճալիների ուրախությունն ու արտասուքը սահման չուներ: Շղթայաբեկ գազանների նման, ցնցում էին երկաթյա կապանքները և, իրանց աղոթավոր հայացքը դեպի երկինք դարձնելով, անհամբերությամբ սպասում էին աստուծո ուղարկած ազատիչներին:

Այդ միջոցին հրապարակի վրա հայտնվեցավ սպիտակ ձիավորը՝ Մերուժանը: Դարձյալ վեհապանծ շքով, դարձյալ նրա ահարկու զենքն ու զրահը փայլում էին

դյուցազնական փառքով: Ամենևին չէր նշմարվում, որ հիվանդ է: Նրա մխիթարական երևույթը ընդհանուր ոգևորություն ներշնչեց բանակի մեջ: Ջորքը սիրում էր նրան: Չկար մի զորապետ, որ նրա նման առատաձեռն կերպով վարձատրեր զինվորի քաջությունը: Նա յուր զորքի լավ բարեկամն էր և սոսկալի հրամանատարը:

Ջորքը արդեն կազմ ու պատրաստ էր հրապարակի վրա: Նա դարձավ դեպի զինվորները մի քանի քաջալերական խոսքերով: Նրա ձայնը հնչում էր յուր նախկին ամրությամբ, նրա խոսքերը հեղվում էին որպես բոցավառ սրտի ազդու քարոզներ:

Զինվորնե՛ր, ասաց նա, դուք մինչև այսօր ամենայն բավարարությամբ արդարացրիք այն բաղձալի հույսերը, որ դրել էր ձեր վրա՝ մեր ամենիս տերն ու թագավորը՝ արեգնափայլ արքայից արքան, երբ նա յուր հայրական օրհնությամբ ձեզ ճանապարհ դրեց Տիգբոնից դեպի Հայաստան: Մեր քաջությունների փառավոր արդյունքն է՝ այն ահարկու բերդերն ու ամրոցները, որ գրավեցինք մենք հայոց երկրում: Ձեր քաջությունների փառավոր արդյունքն է այն հզոր քաղաքները, որ կործանեցինք մենք հայոց երկրում: Ձեր քաջությունների փառավոր արդյունքն է՝ այն անթիվ գերությունը և այն անբավ ավարն ու հարստությունը, որ մեզ հետ պիտի տանենք Պարսկաստան: Պայծառափայլ Արամազդը օգնեց մեզ, և մենք հրաշալի հաղթություններով պիտի թողնեինք Հայոց երկիրը, որ շուտով մեզ էր պատկանելու: Մեր բանակը դրած էր այդ երկրի սահմանների մոտ, և մի քանի օրից հետո պետք է ճանապարհ ընկնեինք: Բայց հանկարծ անակնկալ թշնամին փակեց մեր ճանապարհը: Մենք այժմ պաշարված ենք կատաղի լեռնականների ահագին բազմությամբ: Մեր բոլոր վաստակը, մեր բոլոր փառքն ու պարծանքը կորած կհամարվի, եթե չպատժենք հանդուգն թշնամուն, եթե չխորտակենք նրա խոլական ամբարտավանությունը: Ես հույս ունեմ, ով քաջ զինվորներ, որ դուք որպես միշտ, նույնպես և այսօր ցույց կտաք ձեր անպարտելի զորությունը: Ես մեծ հույս ունեմ, որ դուք թշնամու դիակների վրայով ձեզ ճանապարհ կհարթեք, որով կստանաք պայծառ Արամազդի օրհնությունը և մեր աստվածափայլ արքայից արքայի շնորհը, որի խոնարհ ծառաներն ենք մենք ամենքս:

Յատուկ Պոէմ

Զորքը միաձայն որոտաց.

Թո՛ղ օրհնյա՛լ լինի պայծառ Արամազդը, թո՛ղ փառավորվի՛ արեգնափայլ արքան:

Այնտեղ յուր քաջերին ոգևորում էր մայրը, այստեղ՝ որդին: Այնտեղ պատրաստվում էին ազատելու գերյալներին, այստեղ պատրաստվում էին ի տար աշխարհի վարելու: Կռիվը մոր և որդոջ մեջ էր: Մայրը առաջնորդում էր Հայոց երկրի անձնանվեր զավակներին: Որդին առաջնորդում էր հայոց երկրի արյունարբու թշնամիներին: Մեկը բարձրացրել էր Հիսուս Քրիստոսի փրկարար խաչը, մյուսը՝ Զրադաշտի ճաճանչավոր արեգը: Կրոնը մարտնչում էր կրոնի հետ, դյուցազների դյուցազանց հետ:

Թեև Մերուժանը շատ նպաստավոր կարծիք չուներ պարսից բարձր աստիճանավորների մասին, որպիսին էր Կարեն զորապետը, որոնք առաջ էին անցել ավելի տոհմային և արտոնական առավելություններով, քան թե անձնական արժանավորություններով, բայց, այնուամենայնիվ, պարսից ստորաստիճան սպաների կարգում կային իսկապես քաջ զորագլուխներ և լավ մարդիկ: Դրանց վրա լիահույս համարմունք ուներ Մերուժանը: Միայն գլխավոր դժվարությունը նրանումն էր, որ բանակը դրած էր մի այնպիսի տեղում, որը ավելի ժամանակավորապես օթակայելու իջևանի հարմարություն ուներ, քան թե ռազմական ամրություններ: Դա, իհարկե, չէր կարող վհատեցնել Մերուժանին, եթե նրան չսպառնար մի այլ վտանգ, ներքին վտանգ: Այդ էր պատճառը, որ երբ պետք էր զորքը ասպարեզ հանել, նա հրամայեց՝ սկզբում պաշտպանողական դիրք բռնել:

Հայր-Մարդպետը սկսեց սաստիկ հակառակել նրան, պնդելով, թե պետք է ուղղակի հարձակում գործել և ցրվել թշնամուն:

Շատ ամոթ կլիներ, ասաց նա, որ մենք մեր վահաններով ծածկվեինք, և համբերությամբ սպասեինք, որ թշնամին յուր նետերը արձակեր մեր վրա: Նրանք մեզ, իրավ է, պաշարման դրության մեջ են դրել, բայց շատ դժվար չէ՝ իսկույն ևեթ նրանց պաշարման դրության մեջ փակել: Թշնամու ուժերը բաղկացած են ըստ մեծի մասին հետևակներից: Բավական է միայն հրամայել

մեր քաջ հեծելազորի բազմությանը՝ հեռանալ բանակից և շուրջանակի պաշարել նրանց:

Ինչպե՞ս հեռանալ բանակից, Հայր-Մարդպետ, պատասխանեց Մերուժանը հուզված ձայնով: Մեր ամենավտանգավոր թշնամին հենց մեր բանակի միջումն է:

Ի՞նչ թշնամի:

Ահա՛ այդ գերիների բազմությունը: Դրանք կդառնան դեպի մեզ...

Ինչո՞վ:

Իրանց շղթաներով կսկսեն ջարդել իրանց պահապանների գլուխները:

Եթե մի այսպիսի ցույց անելու լինեն, մենք կհրամայենք իսկույն կոտորել բոլորին:

Ո՞ր մեկին կոտորել: Նրանց թիվը մեր զինվորներից պակաս չէ:

Հայր-Մարդպետը մտածության մեջ ընկավ: Մերուժանը պնդեց յուր կարծիքը, ասելով.

Մենք երկու գործ ունենք կատարելու, մի կողմից պետք է զսպենք գերիներին, որ նրանք չապստամբվեն մեր դեմ, մյուս կողմից՝ պետք է կռվենք նորեկ թշնամու հետ: Այդ պատճառով, պաշտպանողական դիրքը, գոնե սկզբում, ավելի նպաստավոր է մեզ:

Հայր-Մարդպետը դարձյալ մնաց յուր համոզման մեջ, բայց չհակառակեց:

Մինչ այստեղ այս վիճաբանությունների մեջ էին, Վասպուրականի տիկնոջ հետ եկած իշխաններն ու նահապետները, առանց խորհրդի, առանց նախամտածության, հանձնեցին իրանց միայն աստուծո կամքին և, Մերուժանի մոր աջը համբուրելով, առին նրա օրհնությունը, հետո յուրաքանչյուրը դիմեց դեպի յուր զորքը: Տիկնոջ մոտ մնացին միայն Արծրունյաց տան դրանիկներն ու ծառաները և մի քանի խումբ զինված հադամակերտցիք, որ չհեռացան նրանից:

Յատուկ Պոէմ

Նա նստած էր ճանապարհորդական փոքրիկ թախտի վրա, և չորս սենեկապետներ, չորս ձողերից բռնած, պահել էին նրա գլխի վրա մի փառավոր ամպհովանի, որ զարդարած էր ոսկեթել փունջերով ու ծոպերով: Արեգակը արդեն սկսել էր այրել, և օրվա տոթը, հետզհետե անտանելի էր դառնում:

Հանկարծ տիկնոջ գիրկն ընկավ պատանի Արտավազդը, որ, փաթաթվելով նրա պարանոցին, սկսեց աղաչել.

Թո՛ղ տուր, մայրիկ, ես էլ գնամ նրանց հետ... ես էլ կովեմ...

Դու հանգիստ կաց, զավակս, պատասխանեց տիկինը, փայփայելով նրա ոսկեզօծ սաղավարտը: Դեռևս ի՛նչ քո գործն է կռիվը: Երբ աստուծով կմեծանաս, այն ժամանակ շատ առիթներ կունենաս կովելու:

Պատանու վառվռուն աչքերում հայտնվեցան արտասուքի կաթիլներ:

Ես ումի՞ց եմ պակաս, ասաց նա տրտնջալով: Ինձ միշտ կրկնում են, թե պիտի մեծանա՛ս... Հիմա խո երեխա չեմ... բավական մեծ եմ...

Տիկնոջ վշտալի աչքերում նույնպես հայտնվեցան արտասուքի կաթիլներ: «Անմե՛ղ երեխա, մտածեց նա, միթե քե՞զ էլ տանջում է հայրենիքի դժբախտության ցավը, միթե դո՞ւ էլ զգում ես, թե՛ ինչ չարիքներ են կատարվում մեր աշխարհում... »:

Հանգիստ կա՛ց, զավակս, կրկնեց նա, համբուրելով անգուսպ պատանու գունաթափ երեսը: Դու մնա ինձ մոտ, սիրելիս, այստեղից կաղոթենք և կնայենք, թե ի՛նչպես են կռվում ուրիշները:

Արտավազդի բարկությունից ուռած շրթունքները դողդողացին: Փոքր էր մնում, որ նա թոցներ բերանից յուր գաղտնիքը, ասելով, թե ինչո՞ւ են իրան միշտ տղայի տեղ դնում, երբ որ նույն իսկ տիկնոջ որդին, պարսից զորքերի հզոր հրամանատարը, որ այժմ վիրավոր է, դա կատարվել է յուր նետերի շնորհիվ: Բայց նա ծածկեց մանկական սրտի հրաբորբոք վրդովմունքը և մնաց տիկնոջ մոտ:

Տիկնոջ տխուր հայացքը դարձավ դեպի պարսից բանակը, ուր մի քանի ժամից հետո պիտի վճռվեր բյուրավոր գերյալների վիճակը: Դրանք հայր ունեին, մայր ունեին, տուն և ջավակներ ունեին: Հազարավոր սրտեր պիտի ուրախանային նրանց ազատությամբ, հազարավոր սգավորներ պիտի մխիթարվեին նրանց վերադարձով: Այդ միտքը լցնում էր առաքինի կնոջ հոգին անսահման երանությամբ, և յուր ալետանջ սրտի ամենաջերմ բաբախմունքով սպասում էր կռվի վախճանին:

Բայց, միևնույն րոպեում, նրա սգավոր աչքերի առջև ներկայանում էր որդին, հիվանդ, վիրավոր որդին: Հիվա՛նդ էր նա մարմնապես, հիվա՛նդ էր նա և հոգեպես: Ի՞նչը կարող էր բժշկել նրան: Ի՞նչը կարող էր ապառաժ սիրտը փափկացնել և պարսկական ախտերով ու մոլորություններով վարակված հոգին՝ կրկին դեպի ուղղություն վերածել:

Որդու հիվանդության պատճառների վերաբերությամբ դեռ ստույգ տեղեկություններ չուներ նա: Սամվելը այդ մասին դեռ ոչինչ չէր ասել: Նրան հայտնել էին այսքանը միայն, թե որսորդության միջոցին, փոթորկի ընդհանուր խռովության ժամանակ, սխալմամբ արձակած նետի է հանդիպել: Իսկ Մամիկոնյան իշխանի սպանման մասին դեռ ոչինչ չգիտեր:

Մոր մի կողմում կանգնած էր նույն պատգամավորը, որին ուղարկել էր որդու մոտ: Դարձավ դեպի նա, հարցնելով.

Դու լավ նայեցի՞ր նրա վրա, Գուրգեն:

Ի՛նչպես չէ, տիկին: Համարյա մի ժամ տևեց մեր խոսակցությունը: Բոլոր ժամանակը միշտ նայում էի նրա վրա:

Շա՞տ էր մաշված:

Ոչ այնքան: Միայն բավական գունաթափվել էր:

Նա իմ մասին ոչինչ չհարցրե՞ց:

Ոչինչ: Ամենևին:

Եվ յուր կնո՞ջ և յուր զավակնե՞րի մասին:

Դարձյալ ոչինչ:

Քարասի՛րտ, բացականչեց տառապյալ մայրը, սգավոր գլուխը շարժելով: Նա ամեն ինչ մոռացել է... նա ամեն ինչ ուրացել է...

Կրկին դժբախտ կինը ընկղմվեցավ տխուր մտածությունների մեջ, կրկին դառն արտասուքը սկսեց հոսիլ վշտալի աչքերից:

Մյուս անգամ դարձավ նա դեպի հավատարիմ զորապետը, հարցնելով.

Դու ինչո՞ւ չգնացիր կռվելու, Գուրգեն, դու ինչո՞ւ մնացիր այստեղ:

Ես մնացի, որ իմ ձեռքի տակ եղած մարզիկներով պահպանեմ այդ դիրքը, ուր գտնվում ես դու, տիկին, պատասխանեց ծերունի զորապետը:

Դու կարծում ես, որ նա կհարձակվի և մո՞ր վրա:

Անպատճառ: Նրա առաջին ջանքը կլինի՝ գրավել այդ բարձրավանդակը և քեզ, տիկին, գերի վերցնել: Ձեռքս կկտրեմ, եթե այդպես չանե:

Ի՞նչ պիտի շահե ինձ գերի վարելով:

Շատ բան, տիկին: Նա քեզ համարում է յուր վտանգավոր ախոյանը և թշնամին:

Մեջ մտավ պատանի Արտավազդը.

Երբ նա կհամարձակվի ոտք դնել այդ բարձրության վրա, ես առաջինը կլինեմ, որ նրա վրա նետեր կարձակեմ:

Տիկինը գրկեց սրբազան վրդովմունքով զայրացած մանկությունը և համբուրեց:

Նախճվանի գետի կողմից, սև, թուխպի նման, առաջ էր մղվում, մի մթին ամբոխմունք, և ո՛րքան մոտենում էր, այնքա՛ն աճում էր, այնքա՛ն ստվարանում էր: Նա դուրս եկավ գետի ափերը ծածկող ծառաստանի միջից, և արագ

ընթացքով շարժվում էր դեպի պարսից բանակը: Դա լեռնականների մի բազմություն էր, որ բաղկացած էր թեթև զինված աղեղնավորներից և տիգավորներից: Նրանց առաջնորդում էր Ռշտունյաց Գարեգին նահապետը: Երբ մերձեցան, բանակից բավական հեռավորության վրա կանգ առին, մնացին անշարժ:

Մերուժանի արծվի հայացքը դարձավ դեպի թշնամին: «Սկսեցին... » մտածեց նա և, դառնալով դեպի յուր մոտ գտնված համհարզներից մեկը, հրամայեց.

Ասա՛ Կարեն զորապետին, որ մի քանի գունդ քաջ աղեղնավորներով և սպարակիր տիգավորներով գնա այդ կողմը:

Հրամանը իսկույն կատարվեցավ:

Միևնույն ժամանակ, որպես մի արագահաս փոթորիկ, որ տարվում է քամու ուժգին հոսանքից, և յուր կատաղի ընթացքի միջոցում՝ սրբում է, ավելում է ամեն մի հանդիպած խոչընդոտություն, այսպիսի մի ահավորությամբ հայտնվեցան մի քանի խումբ ձիավորներ: Թմբուկների որոտը, նախընթաց գոռումն ու գոչումը՝ կարապետում էին հանդուգն արշավանքին: Նա սլացավ և կայծակի արագությամբ ճեղքելով պարսից բանակի մի ծայրը, անցավ: Նա անցավ, ավելի աղմկելով և խռովության մեջ դնելով ընդարձակ բանակը, քան թե ո՛րևէ վնաս պատճառելով, և իսկույն անհետացավ մերձակա բլուրների ետևում:

Մերուժանը նայում էր:

Բավական հաջող կերպով կատարվեցավ խաղը, ասաց նա ժպտալով: Կցանկանայի գիտենալ, թե ո՛վ էր այդ համարձակ ձիավորների առաջնորդը:

Սամվելը, պատասխանեցին նրան:

Սամվե՞լը, կրկնեց Հայր-Մարդպետը, գլուխը խորհրդավոր կերպով շարժելով: Վատ չէ՛... Նա յուր հորից ընծա ստացավ պարսից Շապուհ արքայի պարգևած ոսկեգույն նժույգը: Այժմ նույն նժույգով աղմկում է Շապուհ արքայի բանակը... Այդ նժույգը՝ յուր ճակատի ճերմակ աստղով՝ հայտնի էր որպես բարեհաջող հատկություններով օժտված մի ձի: Բայց նա հաջողություն շնորհեց ո՛չ թե հորը,

այլ որդուն...

Սամվելի երևույթը, իրավ, այն աստիճան ուժգին ցնցում պատճառեց պարսից ծանր, լայնանիստ բանակին, որ ամենքը սաստիկ իրարանցման մեջ ընկան:

Բայց ո՞ւր կորավ նա, հարցրեց Հայր-Մարդպետը:

Ինչո՞ւ ես շտապում, պատասխանեց Մերուժանը: Նա դարձյալ կհայտնվի, և գուցե շուտով կհայտնվի:

Մերուժանը դեռ ամենայն սառնասրտությամբ սպասում էր թշնամուն, սպասում էր, որ նա բավական մոտենա: Նրա արագավազ լրտեսները տարածվել էին դեպի ամեն կողմ, դիտում էին թշնամու շարժումը, և իսկույն լուրեր էին բերում:

Նրա սուր ուշադրությունից չվրիպեցավ, որ Սամվելը ճեղքեց պարսից բանակի ա՛յն ծայրը, որ կողմում գտնվում էր գերիների քարավանը: Դա առանց նպատակի չէր: Նա հասկացավ, և իսկույն կարգադրեց, որ զինվորները ամուր շղթայով շրջապատեն գերիներին, որպեսզի նրանք թշնամու հետ հաղորդակցություն չունենան: Բայց շրջապատող շղթայի մեջ մնաց մի մարդ, որ դանդաղ քայլերով դեգերում էր քարավանի մեջ, և երբեմն գաղտագողի կերպով ակնարկություններ էր անում գերիներին: Ծանոթ աչքը կարող էր այդ ծպտյալ անձնավորության մեջ ճանաչել Սամվելի հայտնի փայակին՝ Մալխասին:

Կռիվը, բոլորից առաջ, սկսվեցավ դեպի Արտաշատ տանող ճանապարհի կողմից, ուր մանր բլրակների ետևում թաքնված էին սասունցիք: Պարսից զինվորներին առաջնորդում էր Հայր-Մարդպետը: Նրա ամեհի նժույգը դողում էր, ծալվում էր յուր վիթխարի հեծյալի անհեթեթ ծանրության ներքո, որի ամբողջ մարմինը պատած էր պղնձով ու պողովատով: Նրան ախոյան հանդիսացավ Սասնո Ներսեհ իշխանը, որ ձայն արձակեց խորին արհամարհանքով.

Արշակ թագավորի կանանոցի ներքինապետությունը թողնելով, ո՛վ Հայր-Մարդպետ, այժմ պարսից զինվորների առաջնո՞րդ ես դարձել: Դա, իրավ, բավական օտարոտի է թվում ինձ:

Յատուկ Դրէմ

Ինչո՞ւ, ո՛վ քաջդ Ներսեհ, պատասխանեց ներքինին յուր խռպոտ ձայնով: Դերերի փոփոխությունը երբեմն վատ չէ լինում:

Բայց կանանցաբարո ներքինու գործը՝ պետք է կանանց հասարակության հետ լինի, ուր տիրում է մեղկ քնքշությունը, և բնավ տեղիք չունի արյունոտ զենքը:

Փորձենք, և դու կհամոզվես, որ կանանցաբարո ներքինին կարող է գործ ունենալ և քաջ սասունցիների հետ:

Վերջին խոսքերի միջոցին, երկու ախոյանները, իրանց ծանր նիզակները ուղղելով, նժույգների բոլոր թափով հարձակվեցան միմյանց վրա: Հայր-Մարդպետի նիզակի ծայրը դիպավ սասնո իշխանի երկաթապատ կողքին, և քերելով անցավ: Իսկ Սասնո իշխանի նիզակը ուղիղ դիպավ Հայր-Մարդպետի պղնձակուռ կուրծքին և, որպես ապառաժի վրա զարկվելով, բոլորովին փշրվեցավ: Զինակիրը իսկույն տվեց նրան մի այլ նիզակ: Նրանք հեռացան միմյանցից, կրկին հարձակում գործելու համար:

Ջորքը, երկու կողմից ևս, դեռ անշարժ կանգնած, անհամբերությամբ սպասում էին իրանց առաջնորդների մենամարտության վախճանին:

Երկրորդ հարձակումը կատարվեցավ ավելի սաստիկ կատաղությամբ: Այս անգամ երկուսի նիզակներն ևս հետ նահանջվեցան և, դիպչելով պողովատյա լայն վահաններին, շեղվեցան նպատակից: Բայց նրանց փոխարեն՝ նժույգների զրահապատ կուրծքերը՝ ուժգին շառաչմամբ զարկվեցան միմյանց: Հայր-Մարդպետի ձին դղրդվեցավ, ընկրկվեցավ, և ապա ծնկների վրա ցած ընկավ: Այդ միջոցին Սասնո իշխանը ուղղեց յուր նիզակը դեպի ներքինիի կոկորդը: Բայց ձին իսկույն վեր բարձրացավ, և հարվածը մնաց ապարդյուն:

Այսպես երկու հզոր ախոյանները երկար մաքառում էին միմյանց հետ, և երկուսն էլ մնացին անպարտելի, մինչև Սասնո իշխանը ձայն տվեց.

Խոստովանում եմ, ո՛վ Հայր-Մարդպետ, որ Արշակ թագավորի կանանոցի կնամարդին, միևնույն ժամանակ, և՛ քաջ մարտիկ է:

Կռիվը սկսվեցավ երկու կողմի զորքերի մեջ: Պարսից սպարակիրները զարմանալի հարձակումներ էին գործում: Սասունցիք իրանց երկար աղեղներով թափում էին նետերի ամբողջ տարափ: Լեռնցին, բնության քաջությունը, մարտնչում էր կրթված, կանոնավորված արիության հետ: Օդը լցված էր թանձր փոշիով: Զենքերի և զրահների բախումն ու շառաչյունը խլացնում էին ամեն ձայն: Արյունը հոսում էր ջերմ վտակներով...

Մինչ այստեղ կռիվը յուր սարսափելի գործողության մեջ էր, բանակի մյուս կողմում, իրանց Գարեգին նահապետի առաջնորդությամբ, մարտնչում էին ոշտունցիք: Պարսից զորքերին կառավարում էր Կարեն զորապետը:

Այդ միջոցին, Մերուժանը, շրջապատված յուր թիկնապահներով ու համհարզներով, մի արագաշարժ ճախարակի նման, անդադար պտանում էր երբեմն այս, երբեմն այն կողմը, դիտելու կռվի ընթացքը: Դեպի ո՛ր կողմը և գնում էր նա, կարծես, յուր հետ տանում էր արհավիրք և սոսկում: Պարսից զինվորները, նրա ներկայությամբ ոգևորվելով, հրաշքներ էին գործում:

Նա նկատեց, որ Կարեն զորապետի կողմը փոքր առ փոքր նահանջվում էր, և ոշտունցիք արդեն սկսել էին հաղթական աղաղակներ բարձրացնել: Իսկույն սպիտակ նժույգը քշեց դեպի այս կողմը և մտավ նետերի փոթորկի մեջ: Մեծ եղավ նրա թե՛ զարմանքը և թե՛ վրդովմունքը, երբ հեռվից տեսավ ծերունի Արբակին, որ նիզակը ձեռին, բոլորովին առույգ երիտասարդի նման, մաքառում էր մի պարսիկ սպայի հետ: Նա դարձավ դեպի Կարեն զորապետը, ասելով.

Տեսնո՞ւմ ես, Կարեն, քո սպանած ծերունի Արբակը այժմ հարություն է առել:

Կարենը ամոթից շփոթվեցավ, պապանձվեցավ: Մերուժանը հիշեցրեց նրա առավոտյան հայտնած ստախոսությունը, որով պարծենում էր, թե ինքը «Իշխանաց կղզում »սպանեց ծերունի Արբակին:

Կալանավորեցեք այդ խաբեբային, հրամայեց նա: Արյաց արքայից արքայի զորապետին՝ ո՛րքան ներելի չէ երկչոտ լինել, ա՛յնքան ավելի ներելի չէ ստախոս լինել:

Հրամանը իսկույն կատարվեցավ:

Մերուժանի հայտնվիլը նոր ուժ և նոր ոգի ներշնչեց պարսից զինվորներին, որոնք աներևակայելի քաջությամբ սկսեցին հետ մղել կատաղի թշնամուն:

Այդ միջոցին Մերուժանի և Գարեգին նահապետի ոխերիմ աչքերը հանդիպեցին միմյանց:

Մերուժան, ձայն տվեց Գարեգին նահապետը, այդ երկրորդ անգամն է, որ մեր աշխարհի դժբախտ հանգամանքները մեզ ընդհարում են միմյանց հետ: Մի անգամ, Վան քաղաքում, իսկ այժմ Նախճվանի ավերակների մոտ: Այն ժամանակ դու առողջ էիր, սպանել տվեցիր իմ կնոջը, և փախար իմ ձեռքից: Այժմ հիվանդ ես, չգիտեմ՝ ինչպես պիտի վարվես ինձ հետ:

Իսկույն կտեսնես, պատասխանեց Մերուժանը արհամարհանքով: Այլևս հարցնելու պետք չկա:

Վերջին խոսքերի հետ՝ նետվեցավ նա Ռշտունյաց նահապետի վրա, որը մի շարժում անգամ չգործեց, ասելով.

Ես հրաժարվում եմ: Կռվել հիվանդի հետ՝ միևնույն է, որպես կռվելը դիակի հետ, որքան և արյունապարտ լիներ նա ինձ:

Մերուժանը սաստիկ զայրացավ:

Ո՛վ Ռշտունյաց տեր, գոչեց նա, քո մեծահոգությունը ավելի վիրավորական է, քան թե քո նիզակի հարվածը, եթե քեզ հաջողվելու լիներ վայելել այդ փառքը: Այո՛, ճշմարիտ է, իմ հրամանով սպանվեցավ քո կինը, և սրբազան վրեժխնդրությունը պարտք է դնում քեզ վրա՝ պահանջել ինձանից քո կնոջ արյունը: Եվ հենց այդ իսկ պատճառով, դու պետք է չհրաժարվես ինձ հետ կռվելուց:

Նա կրկին հարձակում գործեց: Բայց մեջ մտան պարսից զինվորները, գոռալով.

Յատուկ Պոէմ

Մեր արյունը թո՛ղ սահման դնե քո և Ռշտունյաց նահապետի մեջ: Կռիվը այժմ մեզ է պատկանում:

Մերուժանը հետ քաշվեցավ:

Կրկին սկսվեցավ կռիվը երկու կողմի զինվորների մեջ, կրկին լսելի եղավ զենքերի մահաբեր բաբախմունքը: Ոմանք նիզակներով, ոմանք սուսերամերկ, խողխողում էին միմյանց, Ռշտունյաց լեռնաբնակները պաշտպանվում էին թեթև, քեմխտապատ վահաններով: Իսկ պարսիկները՝ իրանց ծանր, երկաթապատ ասպարներով:

Մերուժանը, կարգելով Կարեն զորապետի փոխարեն յուր քաջ համհարզներից մեկին, և թողնելով կռիվը յուր սոսկալի բորբոքման մեջ, ինքը դիմեց դեպի Նախճվանի ավերակների կողմը, ուր՝ մի բլրածև բարձրավանդակի վրա՝ գտնվում էր նրա մայրը: Նրան հետևում էին մի քանի գունդ լավ զինված ձիավորներ: Թանձր փոշին, մոխրագույն ամպերի նման, պատել էր այն ճանապարհը, որտեղից անցնում էր նրա ահարկու հեծելազորը: Նա առաջ էր շարժվում ամենայն փութով, առանց կանգ առնելու, և առանց մի տեղ հանգստանալու:

Գուրգենը, Վասպուրականի տիկնոջ ծերունի զորապետը, հեռվից նկատեց Մերուժանի արագընթաց արշավանքը դեպի իրանց բռնած, դիրքը և իսկույն շտապեց տիկնոջ մոտ: Զարմացական ժպիտը երեսին, ալևոր գլուխը շարժելով, ասաց նա.

Տեսնո՞ւմ ես, տիկին, ես չսխալվեցա: Ահա Մերուժանը գալիս է դեպի մեզ: Գալիս է՝ մոր և յուր սեփական հպատակների հետ կռվելու: Եթե նրան հաջողվի հաղթություն տանել, անտարակույս, կտանե և քեզ, տիկին:

Ո՞ւր կտանե, հարցրեց տառապյալ կինը վշտալի ձայնով:

Պարսկաստան: Այնտեղ, ուր այժմ Անուշ բերդի մթին նկուղների մեջ հեծում է հայոց թագավորը: Այնտեղ, ուր աքսորվեցավ հայոց թագուհին: Կտանե նրանց մոտ...

Յատուկ Պոէմ

Միթե այդ աստիճան անգութ կլինի՞ նա:

Նրա անգթությունը սահման չունի, որպես և սահման չունի նրա մեծամտությունը:

Մայրական գութը և անագորույն որդու պատճառած վիշտը՝ փոփոխակի կերպով սկսեցին ալեկոծել դժբախտ կնոջ սիրտը: Արտասուքը աչքերում դարձավ նա դեպի ծերունի զորապետը ասելով.

Թո՛ղ օրհնյալ լինի աստուծո կամքը: Ինչ որ տնօրինել է նա, չէ կարող փոխել անզոր մահկանացուն: Թո՛ղ գա ապերախտը: Կռվեցեք նրա զորքերի հետ, բայց յուր վրա բնավ զենք չբարձրացնեք:

Տհաճության մռայլը անցավ ծերունի զորապետի խորշոմած դեմքի վրա, և նրա խորիմաստ աչքերը վառվեցան սրտմտության բոցով: Բայց զսպելով յուր հուզմունքը, բավական մեղմ կերպով նկատեց.

Մենք չէինք ցանկանա, տիկին, տիրասպան լինել, եթե նա սպանած չլիներ ամեն ինչ, որ սուրբ է մեր ամենիս համար: Բայց մարտնչում է մեր գոյության դեմ, մեր կրոնի դեմ և մեր պետության դեմ:

Տիկինը պատասխանեց.

Քրիստոնեական առաքինությունը պարտք է դնում մեր վրա, Գուրգեն, շա՛տ և շա՛տ անգամ ներել մոլորյալին:

Ծերունի զորապետը դժկամությամբ լռեց:

Այնտեղ կագնած էր պատանի Արտավազդը և խորին վրդովմունքով լսում էր տիկնոջ պատվերները: Նա չհամբերեց, ասելով.

Իսկ ես նետեր կարձակեմ նրա վրա: Եվ այժմ գիտեմ, թե ո՛րպես կարձակեմ...

Փոքր էր մնում, որ նա խոստովանվեր յուր առաջվա սխալը, որ կատարվեցավ «Իշխանաց կղզում», երբ տակավին ծանոթ չէր Մերուժանի գաղտնի

զրահավորության մասին:

Տիկինը տխրությամբ նայեց զայրացած պատանու վրա և ոչինչ չխոսեց: Նրա մանուկ սրտում եռ էր գալիս մանուկ Հայաստանի վրեժխնդրության ոգին:

Մերուժանը յուր ձիավորների բազմությամբ արդեն մոտ էր այն բարձրավանդակի ստորոտին, որի վրա գտնվում էր նրա մայրը: Նա մի արագ պտույտ տվեց, անցավ դեպի այն կողմը, որտեղից միակ զառիվեր ուղին տանում էր դեպի մոր գտնված տեղը:

Ծերունի Գուրգենը, թողնելով տիկնոջ մոտ մի խումբ թիկնապահներ, առեց յուր հետ մնացյալ վասպուրականցիներին և շտապով դիմեց դեպի թշնամին: Կռիվը տեղի ունեցավ Մերուժանի ձեռքով հրդեհված Նախճվանի ավերակների մոտ: Վասպուրականցիք, մի քանի րոպեում, նրա կործանած քաղաքի քարերից կանգնեցրին նրա դեմ մի ամուր պատնեշ: Թաքնվեցան պատնեշի ետևում, սկսեցին նետեր արձակել: Ոմանք պարսետներով նետում էին քարեր: Նրա ավերակ դարձրած քաղաքի բեկորները նետում էին դեպի նրա գլուխը: Մերուժանը, արհամարհելով այդ բոլորը, յուր ձիավորների խուռն բազմությամբ առաջ էր ընթանում: Նրա ձիավորները զինված էին նիզակներով և սրերով միայն: Իբրև պատսպարան, կրում էին և ասպարներ: Պետք էր շատ մոտ տարածություն, որպեսզի նրանք գործ դնեին իրանց զենքերը: Այդ պատճառով աշխատում էին մերձենալ: Բայց վասպուրականցիք ա՛յն աստիճան կատաղած էին, որ ո՛չ միայն ամեն կողմից գանակոծում էին ձիավորներին, այլ, մոռանալով իրանց տիկնոջ պատվերը, չէին խնայում և նրա որդուն:

Նիզակն ու սուրը, նետն ու տապարը շատ կարելի է մինչև անգամ չազդեին Մերուժանի ամրակուռ, պղնձապատ մարմնի վրա: Նա խիստ վարպետությամբ զրահավորիլ գիտեր: Բայց հազարավոր պարսետներով արձակած քարերը, որ ռումբերի նման տեղում էին նրա վրա, կարող էին մի քանի րոպեում, բոլորովին քարկոծել նրան և ծածկել խճերի կույտի ներքո: Այսուամենայնիվ հրամայեց յուր ձիավորներին՝ պատռել պատնեշը և առաջ անցնել:

Ձիավորները աներկյուղ հարձակմամբ գրոհ տվին պատնեշի վրա, սկսեցին մի կողմից քանդել, մյուս կողմից կռվել: Ինքը Մերուժանը նետվեցավ կռվի փոթորկի

մեջ: Այդ միջոցին մի քար դիպավ նրա ձիու ճակատին: Ձին ցնցվեցավ, դողդողաց, և ուշաթափ լինելով, ցած գլորվեցավ: Նա ընկավ այն կողքի վրա, որ կողմումն էր Մերուժանի վիրավոր ոտքը: Յուր խռովության մեջ, Մերուժանը ամենեին չզգաց, թե ի՞նչ կատարվեցավ յուր վերքի հետ: Փաթոթը թուլացավ, և վերքը սաստիկ շփվելով գետնին, արյունը սկսեց հոսիլ...

Մայրը հեռվից նկատեց որդու ընկնիլը: Ամբողջ աշխարհը մթնեց նրա աչքերի առջև: Ողբալի աղաղակներով ցած իջավ յուր գահավորակից, և կուրծքը կոծելով, սկսեց վազել դեպի որդին: «Անողո՛րմ... անգո՛ւթ մարդիկ...» ճիչ էր արձակում նա, և դողդոջուն քայլերով շարունակում էր վազել: Նրան մեծ դժվարությամբ կարողացան պահել, հասկացնելով, թե ձին է ընկել և ոչ որդին:

Մայրը հանգստացավ, երբ տեսավ, որ ձին, հուշի գալով, կրկին վեր բարձրացավ, և Մերուժանը դարձյալ նստեց նրա վրա:

Բայց արյունը նրա վերքից մեղմ հոսանքով գնում էր և, թամբից իջնելով, ճերմակ ձիու ճերմակ փորի վրա արդեն գծել էր մի քանի բարակ, ոլորուն վտակներ: Թիկնապահներից մեկը նկատեց այդ, բայց կարծելով, թե ձին ընկնելու միջոցին ինքը վիրավորվեցավ, այդ պատճառով ոչինչ չհայտնեց:

Մերուժանը կանգնելուց հետո, կռիվը ավելի սաստկացավ, նրա ձիավորները արդեն պատառել էին պատնեշի մի մասը և անցել էին մյուս կողմը: Վասպուրականցիք ետ էին քաշվել, դեռ շարունակում էին հեռվից քարեր ու նետեր արձակել: Այդ միջոցին Մերուժանի համհարզներից մեկը նրա ուշադրությունը դարձրեց մի այլ երևույթի վրա ասելով.

Բանակի մեջ խռովություն կա...

Մերուժանը նայեց դեպի այն կողմը:

Այդ ես սպասում էի... մռնչաց նա և բոլորովին գունաթափվեցավ: Այնտեղ կռվում են գերիները...

Նա թողեց մորը, շտապեց դեպի գերիները:

Սամվելը, որ առաջին անգամ մի խումբ ձիավորներով ճեղքեց պարսից բանակի այն ծայրը, որտեղ գտնվում էր գերիների քարավանը, երկրորդ անգամին վերադարձավ նա ավելի ստվար խմբով: Զարմանալի արագությամբ, պատառելով գերիներին շրջապատող զինվորների շղթան, շեշտակի կերպով նետվեցավ նրանց քարավանի մեջ:

Հասավ փրկության րոպեն, աղաղակեց նա: Զարդեցե՛ք, փշրեցե՛ք ձեր կապանքները:

Գերիներից յուրաքանչյուրը, որպես մի մարմնացած վրեժխնդրություն, հարձակվեցավ պահապան զինվորների վրա: Ոմանք կռվում էին բռունցքներով, ոմանք իրանց ոտների շղթաներով: Շատերը վազեցին դեպի բանակը, խորտակեցին վրանները, և նրանց սյուները մահակների նման ձեռքներում բռնած, հարձակվեցան զինվորների վրա: Ամբողջ բանակը տակնուվրա եղավ: Խնայեցին միայն Մամիկոնյան իշխանի շիկակարմիր վրանին, ուր դրած էր Սամվելի հոր դագաղը: Ընդհանուր կատաղությունը սահման չուներ: Կռվում էին տղամարդիկը, կռվում էին և կանայքը, կռվում էին և ծերերը, կռվում էին և մանուկները: Նրանց թվում գտնված եկեղեցականներն անգամ խառնվեցան արյան և կոտորածի սոսկալի գործողության մեջ: Բյուրավոր գերյալների բյուրավոր ձեռքերը բարձրացած էին իրանց գերիների վրա:

Սամվելը աներևակայելի քաջությամբ շանթում էր երբեմն այս, երբեմն այն կողմը: Նա այնպիսի սրընթաց թափով անցնում էր հուզված, ալեկոծված քարավանի միջով, որպես հրեղեն կայծակը անցնում է ցամաք շամբուտների միջով: Երբ կոտորածը արդեն հասել էր յուր սարսափելի ահավորությանը, երբ արյունը արդեն հոսում էր հորդ վտակներով, այդ ժամանակ ձայն արձակեց նա.

Բավական է: Սկսեցե՛ք այժմ ձեր շղթաներով կապել ձեր գերիչներին: Աստված դրանց մատնեց մեր ձեռքը: Այժմ մենք գերի կվարենք դրանց դեպի մեր երկիրը:

Մերուժանը վրա հասավ այն ժամանակ, երբ ամբողջ բանակը սոսկալի խռովության մեջ էր, և բոլոր գերիները ապստամբված, կատաղի կերպով մարտնչում էին: Բայց նա չկարողացավ մոտենալ ապստամբներին, որովհետև նրա առաջը կտրեց Մոկաց Վահրամ իշխանը, որ դեռ անշարժ սպասում էր

Արաքսի թաղթաղուկների մեջ:

Մոկացիք այնպիսի մի անակնկալ կերպով դուրս եկան Մերուժանի հանդեպ, որ նրա զայրացած դեմքի վրա երևաց սովորական ժպիտը, ա՛յն դառն, աղետավոր ժպիտը, որ հայտնվում էր տագնապի րոպեներում, և նա ծիծաղելով ձայն արձակեց.

Հենց դո՛ւք էիք պակաս, ո՛վ Մոկաց լեռների դևեր ու սատանաներ:

Կախարդները երկյուղ չունեն դևերից ու սատանաներից, պատասխանեց Վահրամ իշխանը:

Երկուսի լուտանքներն ևս հասարակաց կարծիքի մեջ հիմք ունեին, մոկացիք հայտնի էին որպես դիվաբարո ժողովուրդ, իսկ Մերուժանը՝ որպես կախարդ:

Բայց նրա կախարդություններն այս անգամ մնացին բոլորովին ապարդյուն...

Արևը վաղուց արդեն մտել էր, գիշերային մթությունը պատել էր պարսից խորտակված, քայքայված բանակատեղը: Խաղաղ էր գիշերը և լռին: Միայն երբեմն լսելի էին լինում հաղթական աղաղակներ: Կռիվը մի քանի տեղերում տակավին շարունակվում էր: Այդ միջոցին Մերուժանը խելագարի նման չգիտեր՝ ո՛ր կողմը գնալ: Նրա ականջներին զարկում էին բոթաբեր աղաղակները, նրա սիրտը տրոփում էր սոսկալի խռովությամբ, և նա դեռ հույս ուներ, որ կարող է վերադարձնել կորած փառքը:

Նրա թիկնապահները, նրա մտերիմ համհարզները, գիշերային մթության մեջ, կռիվների ընդհանուր շփոթության ժամանակ, կորցրել էին նրան: Նա չէր նկատում, որ մնացել է միայնակ:

Բայց նա զգում էր մի տեսակ հոգնություն, մի տեսակ սպանիչ թուլություն: Զգում էր, որ առողջ դրության մեջ չէ: Գլուխը պտույտվում էր, աչքերի առջևը ավելի և ավելի մթնանում էր: Հազիվհազ կարողանում էր իրան պահել ձիու վրա: Արբեցածի նման չգիտեր, թե ի՛նչ է կատարվում յուր հետ: Ձին տանում էր նրան յուր կամքով: Սանձը արդեն ընկել էր նրա ձեռքից:

Յատուկ Պոէմ

Վերջը ոգեսպառ և ուժաթափ եղած մարմինը փոքր առ փոքր դեպի մի կողմն թեքվեցավ, և նա գլխիվայր կախ ընկավ ձիու կողքից: Խելացի ձին կանգ առեց և մի քայլ անգամ չփոխեց: Նա դեռ այնքան տիրապետում էր իրան, որ զգաց, թե ոտները մնացին ասպանդակների մեջ: Երկար մաքառում էր, մինչև կարողացավ ոտները ազատել ասպանդակներից: Ընկավ խոտերի վրա: Ձին չհեռացավ նրանից:

Մի քանի րոպե մնաց ուշաթափության մեջ, անշարժ, որպես դիակ: Ձին դունչը տխրությամբ տարավ դեպի նրա գլուխը սկսեց յուր տամուկ ռունգներով շոշափել նրա ճակատն ու երեսը, տեսնելու, թե ի՛նչ պատահեց սիրելի տիրոջ հետ: Նա դարձյալ հուշի եկավ:

Կատարված իրողությունները ներկայանում էին նրան, որպես մի խառնաշփոթ երազ: Տեսնում էր թշնամու մթին գունդերը, տեսնում էր արյունաներկ սրերի ահարկու փայլը, լսում էր նրանց վայրենի գոռումն ու գոչումը: Տեսնում էր և մոր սպառնական դեմքը...

«Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ ինձանից...» բացականչեց նա և գլուխը վեր բարձրացրեց ընկած տեղից: «Ես չեմ կամենում տեսնել քո աղետավոր երեսը... »:

Նա մնաց նստած: Գլուխը սաստիկ բորբոքման մեջ էր, իսկ սիրտը, կարծես, այրում էին կրակով: «Ա՛խ, եթե մի կաթիլ ջուր լիներ... » ձայն արձակեց խորին հառաչանքով, և սկսեց թույլ մատներով խարխափել յուր շուրջը: Նրա ձեռքը շոշափեց մի ինչ որ հեղուկ, մի ինչ որ թացություն: Ուրախացավ: «Ահա՛, ջո՛ւր»... բացագանչեց նա և աշխատում էր ափովը վեր առնել հեղուկը: Բայց թանձր հեղուկը միայն թրջեց նրա ձեռքը, որը տարավ դեպի բոցավառ շրթունքները և սկսեց կատաղի ագահությամբ լիզել:

Նա լիզում էր յուր սեփական արյունը, որ լճացել էր գետնի վրա...

Սկսյալ այն րոպեից, երբ մոր վրա արշավելու միջոցին ցած գլորվեցավ նրա ձին, սկսյալ այն րոպեից, երբ բացվեցավ նրա վերքը, արյունը անընդհատ կերպով գնում էր: Ձիու ցնցումը, մի կողմից, անդադար հարձակումները դեպի պատերազմի դաշտի զանազան դիրքերը, մյուս կողմից, և ավելի սաստկացնում

էին արյան հոսումը: Կռիվների հրատապ ջերմության մեջ, ամբողջ օրը նա այն աստիճան հափշտակված էր յուր գործողություններով, որ բնավ չնկատեց, թե ի՛նչ է կատարվում յուր հետ, մինչև իսպառ արյունաքամ եղավ, թուլացավ և ընկավ...

Մինչ երկաթյա մարդը այսպես տանջվում էր օրհասական տագնապի մեջ, այդ միջոցին Սամվելը, յուր ըղձալի բաղձանքներին հասած, գերիներին ազատած, շտապում էր դեպի հոր շիկակարմիր վրանը: Նա շտապում էր ազատելու հոր դագաղը, որովհետև վախենում էր, միգուցե լեռնականները, իրանց անգուսպ կատաղության մեջ, հարձակվեին հանգուցյալի վրա և իրանց վրեժխնդրությունը գործ դնեին նրա դիակի վրա, պատառ-պատառ անելով և կռվի դաշտի երեսին ցրվելով: Նա գնում էր յուր վերջին պարտքը և հարգանքը մատուցանելու յուր հորը: Թեև նրա բոլոր ցանկությունները արդեն կատարվել էին, թեև նա այժմ իրավունք ուներ լիապես ուրախ լինելու, բայց, ընդհակառակն, խիստ տխուր էր: Տխուր էր, որովհետև պիտի հանդիպեր ա՛յն սգավոր դագաղին, որի մեջ դրված էր յուր ձեռքով սպանված հայրը:

Բայց հոր փոխարեն, ճանապարհին հանդիպեց նրան կիսամեռ Մերուժանը:

Երբ Սամվելը յուր ասպախումբով անցնում էր, հանկարծ գիշերային խավարի միջից լսելի եղավ ձիան խրխնջալու մի խիստ թախծալի ձայն, որ, կարծես, օգնություն էր կանչում: Սամվելը դիմեց դեպի այն կողմը: Նրա աչքին ընկավ Մերուժանի հայտնի նժույգը, որ յուր ճերմակությամբ բավական պարզ կերպով նշմարվում էր գիշերային մթության մեջ: Նա դարձավ դեպի յուր խումբը, ասելով.

Իսկույն մի ջահ վառեցե՛ք:

Պատանի Հուսիկը վառեց ջահը:

Մերուժանը դեռ թավալվում էր յուր արյան մեջ:

Սամվելը տեսավ, և նրան տիրեց մի տեսակ ապշություն, որ առաջ է գալիս սաստիկ ուրախությունից և սաստիկ բարկությունից: Ցած իջավ ձիուց, և մի քանի րոպե, անշարժ կանգնած, նայում էր մահամերձ հերոսի վրա և յուր ալետանջ

անվճռականության մեջ չգիտեր, թե ինչպես պետք էր վարվել նրա հետ արդյոք կտրե՞լ վերջին շունչը, թե թողնել:

Ձիաների հանկարծակի ոտնաձայնը փոքր-ինչ հուշի բերեց օրհասականին:

Այստեղ մարդ կա՞, ձայն տվեց նա, աշխատելով գլուխը վեր բարձրացնել, որը դարձյալ ընկավ գետնի վրա:

Կա՛, պատասխանեց Սամվելը:

Ինչպե՞ս վերջացավ կռիվը:

Թշնամիները հաղթեցին:

Հաղթեցի՞ն, բացականչեց նա և կրկին փորձեց բարձրացնել ծանրացած գլուխը:

Այո՛, հաղթեցին, կրկնեց Սամվելը:

Բոթաբեր լուրը այն աստիճան ուժգին հարվածով ցնցեց նրա մռայլված ուղեղը, որ նա բոլորածին սթափվեցավ: Մի քանի վայրկյան տիրեց նրան մի տեսակ խորհրդավոր լռություն, հուսաբեր սրտի և հոգեկան մաքառման դա՛ռն լռությունը: Բաց արեց պղտոր աչքերը, բայց ոչինչ տեսնել չկարողացավ:

Ես Մերուժանն եմ, վերջապես ասաց նա նվաղած ձայնով: Ամեն ինչ վերջացած է ինձ համար... Ցանկանում եմ մեռնել, բայց մահը փախչում է ինձանից... Փորձում եմ սպանել ինձ, բայց չեմ կարողանում... Եթե դու իմ լա՛վ զինվորներից մեկն ես, եթե դու սիրում ես քո հրամանատարին, կատարի՛ր այդ վերջին ծառայությունը, մերկացրո՛ւ սուրդ և հանգստացրո՛ւ ինձ... Մա՛հ եմ ցանկանում, և թո՛ղ իմ սիրելի զինվորի ձեռքից ստանամ նրան և ո՛չ իմ թշնամիների...

Նա լռեց, և մի քանի րոպեից հետո կրկին ընկավ տենդային զառանցումների մեջ:

Սամվելը մոտեցավ, և ջահի լուսավորության առջև հետազոտելով թուլացած մարմինը, նկատեց, որ արյունը հոսում էր իրան հայտնի վերքից, որ ստացել էր նա «Իշխանաց կղզում» պատանի Արտավազդի նետից: Իսկույն պինդ կերպով

կապեց վերքը և, դառնալով դեպի յուր մարդիկը, հարցրեց.

Գինի մնացե՞լ է ձեզ մոտ:

Իմ տկի մեջ փոքր-ինչ մնացել է, ասաց պատանի Հուսիկը:

Մոտ բե՛ր:

Պատանին մոտեցրեց փոքրիկ տիկը, որ քարշ էր ընկած նրա ուսից, և որով կռվի ժամանակ շիջուցանում էր յուր իշխանի ծարավը: Սամվելը տիկը առեց նրա ձեռքից, սկսեց գինին փոքր առ փոքր ծորել մահամերձ վիրավորի բերանը: Հետո դարձավ դեպի յուր մարդիկը, հրամայելով.

Ցած իջեք ձիերից, և ձեր վահանները դնելով վիրավորի վրա, պահպանեցեք դրան: Ոչ ոք չհամարձակվի մոտենալ, մինչև ես կվերադառնամ:

Պատվերը իսկույն կատարեցին:

Նա կրկին նստեց ձին, և առնելով յուր հետ յուր մարդիկների մի մասը, շտապեց դեպի հոր շիկակարմիր վրանը:

Ծերունի Արբակը, որ այդ միջոցին գտնվում էր Սամվելի մարդիկների թվում, տեսնելով նրա մեծահոգությունը, փորձված գլուխը խորհրդավոր կերպով շարժեց և ինքն իրան ասաց.

«Ես չեմ հասկանում այս տեսակ գթություններ... Ի՞նչ է նշանակում կենդանի թողնել վիրավոր վիշապին... »: